

БФ «Голоси дітей»

ГО «Харківський інститут соціальних досліджень»

ДІТИ І ВІЙНА В УКРАЇНІ

24.05.-24.06.2022

Зміст

Вступ	2
Діти в окупації та на територіях, де ведуться воєнні дії.....	3
Рекомендації	11
Переміщення дітей в Україні та за кордон.....	13
Рекомендації	18
Діти з інвалідністю: проблеми та потреби.....	20
Рекомендації	28

Вступ

1 червня у світі святкують Міжнародний день захисту дітей. Проте Україна цього року відзначала цей день із сумом. Адже щодня в нас гине дві-три дитини, п'ятеро дістають поранення. Разом ці цифри ще страшніші: за чотири місяці 338 загиблих дітей і 610 поранених¹.

Триває окупація Сходу та Півдня України, де діти потерпають від нестачі ліків, питної води та їжі. У багатьох населених пунктах не вщухають обстріли житлових будинків, лікарень і закладів освіти. Внутрішньо переміщені сім'ї намагаються налагодити своє життя, знайти для дітей гідне місце проживання, можливості навчатися та відпочивати в умовах обмежених ресурсів та постійної небезпеки на всій території України.

Ми підготували звіт, який коротко описує ключові події четвертого місяця війни, пов'язані зі становищем, проблемами та потребами дітей в Україні й за кордоном. Окремо у цьому звіті ми проаналізували ситуацію із дотриманням прав дітей з інвалідністю, адже такі діти потребують додаткової уваги та соціального захисту.

Методологія ґрунтується на аналізі статистики, даних з офіційних джерел та медіаматеріалів. Також було проведено 14 інтерв'ю з психіатрами, працівниками соціальних служб, представниками громадських організацій, батьками в окупації та на територіях, де ведуться активні бойові дії, а також із сім'ями, які вимушені були переїхати до західних та центральних областей України або за кордон.

¹ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-za-4-misyaci-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-zaginuli-338-ditei>.

Діти в окупації та на територіях, де ведуться воєнні дії

На кінець четвертого місяця війни російська армія не припиняє наступальних дій на Сході України, намагаючись встановити цілковитий контроль над територією Донецької та Луганської областей. Окупанти утримують захоплені населені пункти Херсонської та Запорізької областей, роблять спроби відновити наступ на Миколаївщині та Харківщині. Окрім названих областей регулярно обстрілюють також Дніпропетровщину, Сумщину та Чернігівщину.

Станом на 1 червня вже відомо про 1042 кримінальні провадження щодо злочинів, пов'язаних зі збройною агресією рф проти України, скоєних проти дітей та у сфері охорони дитинства. З них 491 — за фактами збройного нападу на установи та заклади для дітей, 551 — воєнні злочини проти дітей². Проте опосередковано їх значно більше. Це і знищення цивільної інфраструктури, і масові вбивства населення, і розстріли гуманітарних коридорів. Станом на 22 червня слідчі Національної поліції зареєстрували близько 20 тис. воєнних злочинів, скоєних військовослужбовцями рф та їхніми пособниками³. Наведемо приклади.

Використання заборонених засобів ведення війни

Журналісти The New York Times вивчили понад 1 тис. фотографій з України, ідентифікувавши там понад 2 тис. боєприпасів та їх фрагментів. Серед них 210 заборонені міжнародними договорами. Переважно це касетні боєприпаси та суббоєприпаси, які можуть становити серйозну небезпеку для цивільного населення десятки років⁴.

Схожі дані наводять і українські правоохоронці. Так, станом на 13 червня **розслідується щонайменше 183 факти застосування військовими рф заборонених засобів ведення війни**⁵. Частина таких ударів призводить до тяжких поранень або смерті дітей.

5 червня окупанти застосували фосфорні боєприпаси в районі населеного пункту Черкаські Тишки Харківської області⁶.

21 червня росіяни завдали удару касетними снарядами по пляжу на озері Золота Рибка в місті Часів Яр Донецької області. Загалом унаслідок обстрілу загинула одна людина, одинадцять дістали поранення, з них шестеро дітей⁷.

² <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/prokuratura-zitomirshhini-poperedila-nezakonne-vibuttya-maize-55-mln-grn-z-byudzetu-dogovir-pro-budivnictvo-baseinu-viznano-nediisnim>.

³ <https://mvs.gov.ua/uk/news/katerina-pavlicenko-pravoohoronci-mayut-desyatki-aktivnix-kriminalnix-provaden-za-faktami-statevix-zlociniv-proti-civilnix-vcinenix-viiskovoslužbovcyami-rf>.

⁴ <https://www.nytimes.com/interactive/2022/06/19/world/europe/ukraine-munitions-war-crimes.html>.

⁵ <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ogp-kasetni-bomby/31896313.html>.

⁶ <https://www.facebook.com/GeneralStaff.ua/posts/pfbid0PQmzkGQRTzzN824PwdaEnM4tYyErTmBq1Wn3GrtgfhquDcPUVcZkzMqzXhgCGrzl>.

⁷ https://t.me/pavlokyrylenko_donoda/3740.

Цього самого дня завдано удару касетними боєприпасами по житлових кварталах Миколаєва. Касета розірвалася на подвір'ї приватного будинку. Одна людина загинула, одна поранена⁸.

23 червня внаслідок вибуху фосфорної бомби в Сумському районі Сумської області 13-річний хлопчик дістав опіки ніг⁹.

Атакування, бомбардування та мінування цивільних об'єктів

Станом на 12 червня відомо, що від початку повномасштабного вторгнення Росії **по Україні вже випущено 2606 ракет**¹⁰. Більша частина з них вдарила по житлових будинках, лікарнях, закладах освіти, соціальних установах та інших об'єктах невійськової інфраструктури. Деякі міста в Луганській та

Донецькій областях зруйновані майже повністю. Під час таких обстрілів страждає і цивільне населення, зокрема діти.

5-річна дівчинка з мамою в лікарні. Внаслідок потрапляння ворожого снаряда в будинок на Херсонщині дитині відірвало ногу¹¹

5 червня внаслідок обстрілу окупантами села Добропілля Запорізької області вогнепальне поранення дістав 9-річний хлопчик¹².

11 червня в ході фіксації кримінальних правопорушень стало відомо про загибель 24 дітей у місті Маріуполі Донецької області внаслідок невибіркових обстрілів військовими РФ¹³.

12 червня внаслідок обстрілів міста Лисичанська Луганської області загинула 6-річна дитина¹⁴.

⁸ <https://www.facebook.com/mykoda/posts/pfbid02E5DFXBr6iYd4kAFdakaBhKfyyQLaLk5tCbVfdAEWdCMVtod5d6H7S25bFdokhnKfl>.

⁹ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-za-4-misyaci-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-zagynuli-338-ditei>.

¹⁰ <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rakety-rf-zelenskyy/31894871.html>.

¹¹ <https://www.facebook.com/1923262167984511/posts/pfbid02efiVTNkgSVfnogLWLnPnenWByM8EJyqEge8BUnybaq2nzMAToQunAPqNUposuAAWAl>.

¹² <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-263-ditini-zagynuli-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-2>.

¹³ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-287-ditei-zagynuli-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini>.

¹⁴ <https://t.me/luhanskaVTSa/3405>.

13 червня поранення дістало одразу кілька дітей у Харківській області. У селі Малинівка через обстріли окупантів були поранені двоє дітей: 11-річний хлопчик і 17-річна дівчина. У смт Печеніги була поранена тримісячна дитина. На жаль, її мати загинула¹⁵.

13-річний хлопець із Лисичанська Луганської області після операції з видалення осколка з легені. Постраждав унаслідок обстрілу будинку, в якому жив¹⁶

Особливу небезпеку становить **велика кількість нерозірваних снарядів, а також повсюдне мінування** доріг та окупованих територій.

26 травня в Маріуполі Донецької області на території школи № 30 унаслідок детонації нерозірваного російського снаряда «Град» загинув 12-річний хлопчик¹⁷.

3 червня на пляжі «Піщаний» у Маріуполі Донецької області двоє людей загинуло через вибух міни. Один із загиблих — 8-річний хлопчик¹⁸.

У ніч на 20 червня двоє людей під час самостійної евакуації з окупованої території на автомобілі підірвалися на ворожій міні біля села Мала Токмачка Запорізької області. Потерпілі дістали тяжкі поранення та були госпіталізовані до лікарні¹⁹.

Вбивства, поранення, жорстоке поводження та сексуальне насильство над дітьми

За даними аналізу Bihus.Info, від початку війни відомо про **понад 30 випадків** загибелі дітей не внаслідок «невибіркових» ударів із далекої відстані, а **внаслідок розстрілів зблизка**. Це були здебільшого розстріли цивільних автомобілів під час спроби евакуації та розстріли дітей на вулиці без жодних причин²⁰.

Окрім того, відомі **випадки жорстокого поводження з дітьми в окупації, зокрема й сексуального насильства**.

Так, 27 травня було повідомлено про підозру двом російським окупантам щодо жорстокого поводження із цивільними та сексуального насильства над

¹⁵ <https://t.me/synergubov/3426>.

¹⁶ <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3505173-lvivski-hirurgi-vratuvali-pidlitka-z-lisicanska-iz-oskolkom-vid-snarada-u-legeni.html?fbclid=IwAR0QdeHN8YOZ340uMXI7PvtRo65tjF-FtYg6iunCDW3ZXmgmQY79MFXOFKU#>.

¹⁷ <https://t.me/andriyshTime/1091>.

¹⁸ <https://t.me/andriyshTime/1293>.

¹⁹ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/dvoje-lyudei-na-zaporizzi-pidirvalisya-na-vorozii-mini-rozpocato-rozsliduvannya>.

²⁰ <https://bihus.info/z-288-vbytyh-rosiyanamy-ditej-ponad-30-rozstrilyani>.

неповнолітньою в березні цього року на Чернігівщині. Підозрювані оселилися в будинку, де проживали неповнолітня дівчина, її брат і бабуся. Один із військовослужбовців, командир підрозділу, не раз намагався зґвалтувати 16-річну дівчину, застосовуючи до неї фізичне та психологічне насильство, а у відповідь на опір бив її по голові зброєю та душив²¹.

Станом на 3 червня моніторингова група Управління Верховного комісара ООН з прав людини зареєструвала вже 124 випадки сексуального насильства з боку російських військових, зокрема й над дітьми²².

Викрадення та примусова депортація дітей

Станом на 20 червня відомо, що **росія депортувала на свою територію 1 млн 200 тис. українських громадян, з них 240 тис. дітей**²³. Водночас Національний центр управління оборони рф заявляє про вивезення до росії понад 307 тис. українських дітей²⁴.

Частина депортованих — діти, які перебувають у дитячих закладах або виховуються в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу. Повернути їх зараз майже неможливо. Розповідаємо одну з історій викрадення дітей із ДБСТ.

На початок війни шестеро дітей із дев'яти перебувало на лікуванні в санаторії Маріуполя Донецької області. Через щільні обстріли вивезти їх звідти самостійно в батьків-вихователів можливості не було. Не проводилася евакуація й силами соціальних служб міста. Згодом дітей викрали невідомі люди й незаконно вивезли до Донецька. На зв'язок із батьками вони змогли вийти лише в середині березня. Діти налякані, їх і далі утримують проти їхньої волі. Єдиним виходом, який пропонує окупаційна влада, є самостійний приїзд батьків, проходження ними фільтраційних таборів і можливе погодження вивезення дітей назад в Україну. Проте зробити це немає можливості через необхідність опікуватися ще трьома дітьми, яких батькам вдалося евакуювати за кордон.

Зі свідчень матері-виховательки ДБСТ

Варто зазначити, що **серед депортованих дітей 2 тис. мають статус дитини-сироти**²⁵. Росія, зі свого боку, вже видала і почала реалізувати наказ про спрощений режим отримання російського громадянства українськими дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування²⁶. Фактично це спроба легалізувати незаконне переміщення на територію рф наших дітей і примусове позбавлення їх громадянства України. Слід зазначити, що **викрадення та примусова депортація дітей**, позбавлених батьківського піклування, російською стороною **мають характер терору та політичного тиску на Україну**. Підтвердженням цього є порівняння кількості

²¹ https://t.me/pgov_gov_ua/4251.

²² https://ukrainian.voanews.com/a/oon_seksualne_nasylystv_ukraina/6627362.html.

²³ <https://t.me/UkraineMediaCenterKyiv/1722>.

²⁴ <https://www.interfax.ru/world/846957>.

²⁵ <https://t.me/UkraineMediaCenterKyiv/1722>.

²⁶ https://t.me/rian_ru/165508.

всиновлених дітей у рф та дітей – кандидатів на всиновлення або таких, які очікують всиновлення. Так, згідно зі статистикою на початок 2021 року в росії налічувалося близько 41 тис. дітей, готових до всиновлення. При цьому у 2020-му було всиновлено лише 2,5 тис.²⁷ Тобто лише кожна 16-та (!) дитина-сирота в рф має шанс бути всиновленою.

Задля повернення та захисту прав депортованих українців Кабінет Міністрів України 17 червня ухвалив рішення про створення Координаційного штабу з питань захисту прав осіб, депортованих або примусово переміщених внаслідок вторгнення росії в Україну²⁸. Допомога таким людям поки що можлива здебільшого через волонтерів та громадські організації, які працюють на території росії та сприяють вивезенню українців до сусідніх держав.

Окрім депортації **відомі випадки викрадення дітей та родичів українських військових**, щоб вимагати від них прибуття на окуповані території в обмін на безпеку рідних. Більшість таких випадків фіксується на тимчасово окупованих територіях Запорізької, Херсонської та Миколаївської областей. Так, нещодавно стало відомо, що окупанти взяли в заручники кількох дітей чергового українського військовослужбовця²⁹.

Вербування та участь дітей у війні й пропаганді

Російські окупанти вже четвертий місяць **намагаються залучати українських дітей до збору розвідувальних даних**. Так, 24 травня СБУ викрила спецслужби рф, які для цього використовували смартфон-ігри. В одному із застосунків учасники мали шукати віртуальні коробки з призами, які можна обміняти на електронні гроші. Під час проходження маршруту діти здійснювали фотофіксацію місцевості, об'єктів військової та критичної інфраструктури на території різних населених пунктів. Зокрема, у Кіровоградській області було затримано двох підлітків, які фотографували блокпости, елеватори і транспортні шляхи³⁰.

Окрім того, **українських дітей регулярно використовують для зняття пропагандистських сюжетів** російських ЗМІ. Зокрема, це стосується роздачі гуманітарної допомоги, підтримки дій російської влади та військових українськими дітьми, організації навчання та дозвілля на окупованих територіях України.

²⁷ <https://www.google.com/amp/s/tass.ru/obschestvo/10773269/amp>.

²⁸ <https://www.kmu.gov.ua/news/irina-vereshchuk-ocholit-koordinacijnij-shtab-z-pitan-zahistu-prav-deportovanih-osib>.

²⁹ <https://gur.gov.ua/content/okupanty-vykradaiut-rodychiv-ukrainskykh-viiskovykh-v-tomu-chysli-ditei.html>.

³⁰ <https://t.me/SBUkr/4326>

Діти однієї з луганських шкіл дарують малюнки слідчим Слідчого комітету росії³¹

Відмова в доступі до гуманітарної допомоги

Відмова в доступі до гуманітарної допомоги означає порушення основоположних прав дітей на безпечні умови життя, належне харчування, лікування, освіту та відпочинок. На жаль, жодне з цих прав не забезпечується повною мірою на окупованих територіях і територіях, де ведуться активні бойові дії.

Серед ключових ризиків **брак питної води та їжі, перебої або відсутність технічної води, світла й газу, накопичення значної кількості побутових відходів, стихійні поховання людей, захоплення й пошкодження промислових об'єктів та об'єктів комунальної інфраструктури.** Усе це може призвести в майбутньому або вже призводить до продовольчих, екологічних та епідеміологічних проблем на цих територіях.

Люди перуть речі в калюжах, Маріуполь Донецької області³²

³¹ https://t.me/rian_ru/164671

³² <https://t.me/andriyshTime/1480>.

У Маріуполі Донецької області щодня 10–15 людей звертаються із симптомами холери та дизентерії, скаржаться на діарею, блювоту та головний біль³³.

На Каховській гідроелектростанції в Херсонській області розгорнутий пункт управління Південного військового округу російських військ, й окупанти не докладають жодних зусиль для підтримання належного режиму об'єкта. На станції не працює два гідроагрегати, і росіяни не дають змоги їх відремонтувати. Це вже призвело до підтоплення Каховки й загрожує найближчим селам³⁴.

31 травня російські війська вкотре влучили в цистерну з азотною кислотою на хімзаводі в Сєверодонецьку Луганської області³⁵.

Проблеми з доступом до їжі спричинені діями окупантів, які **не допускають гуманітарні вантажі з підконтрольної Україні території, знищують або розкрадають гуманітарну допомогу, підпалюють поля з пшеницею, псують аграрну інфраструктуру, вивозять самостійно з окупованих територій зерно, овочі та фрукти або забороняють їх продаж.**

Так, 15 червня росіяни завдали удару по вагону з гуманітарною допомогою від World Cental Kitchen для мешканців Маріуполя³⁶.

21 червня на Миколаївщині внаслідок російських обстрілів згоріло більше ніж 80 га пшениці³⁷.

Від початку окупації росіяни не дають фермерам Запорізької області вивозити та продавати зерно й овочі. Той, хто відмовляється співпрацювати, втрачає все³⁸.

Поблизу Нової Каховки та Берислава на Херсонщині ворог примушує населення здавати закупникам із Криму 70% урожаю. Закупівельні ціни подекуди не перевищують 10% роздрібною ціни. Водночас діє заборона на вивезення врожаю на підконтрольні Україні території. Відомі випадки, коли підприємці роздавали полуницю та черешню населенню безплатно³⁹.

Нагальним питанням є також доступ до медичної допомоги та необхідних ліків. **За чотири місяці війни ракети та снаряди ворога пошкодили 628 медичних закладів, ще 118 зруйнували** без можливості їх подальшого відновлення⁴⁰. З окупованих територій і далі вивозиться або знищується високовартісне медичне обладнання. Складно дістати життєво необхідні ліки й засоби догляду та гігієни для немовлят. Не вистачає медичного

³³ <https://t.me/andriyshTime/1481>.

³⁴ <https://www.facebook.com/watch/?v=387991293383478>.

³⁵ <https://t.me/luhanskaVTSA/3063?single>.

³⁶ <https://t.me/andriyshTime/1469>.

³⁷ <https://dsns.gov.ua/uk/news/ostanni-novini/operativna-informaciya-shhodo-likvidaciyi-pidrozdilami-dsns-naslidkiv-rosiiskoyi-agresiyi>.

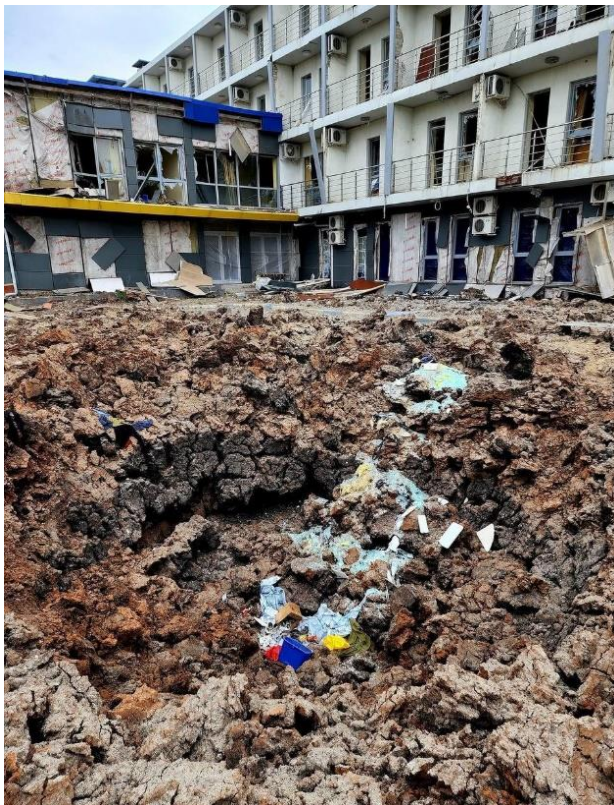
³⁸ <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3498707-ci-bude-zelenii-koridor-dla-vrozau.html>.

³⁹ <https://www.facebook.com/DefenceIntelligenceofUkraine/posts/pfbid0D2VCvuSMuNd6gfpv6hkVDLA8QJBz964wqFaHPcc9o1rFiRptzX5sEwNq3b4sBq2LI>.

⁴⁰ <https://moz.gov.ua/article/news/evropa-doluchatimetsja-do-vidnovlennja-zrujnovanih-likaren-v-ukraini>.

персоналу, не кажучи вже про відсутність профільних лікарів та діагностів. Пошкоджено й захоплено близько 200 автомобілів швидкої допомоги⁴¹.

Не реалізується право дітей і на навчання. **Через бомбардування та обстріли збройними силами рф пошкоджено вже 2061 заклад освіти, з них 213 зруйновано повністю**⁴². На окупованих територіях насаджується російська програма навчання, знищуються українські книжки та підручники, натомість завозяться російські⁴³. Українських вчителів «перевчають» викладати російською мовою і за російськими програмами⁴⁴.

Вже третя зруйнована школа в Авдіївці Донецької області, 21 червня⁴⁵

Пошкоджена тренувальна база ФК «Металіст» у Харківській області, де до початку війни тренувалося 700 дітей, 4 червня⁴⁶

Знищується та пошкоджується й інша інфраструктура для відпочинку та дозвілля дітей: спортивні комплекси, дитячі табори та санаторії, центри дитячої творчості тощо. Окрім того, через мінну небезпеку на окупованих територіях неможливий і самостійний відпочинок сімей із дітьми на природі та пляжах.

⁴¹ https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02muWuUYqYNjWm52zkJ8D7gKMnKDvvX6fqU1uNjLH8wWj6FGhHYytW5bYiXLgqoal&id=100072443376686.

⁴² <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-za-4-misyaci-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-zaginuli-338-ditei>.

⁴³ <https://t.me/andriyshTime/1277>.

⁴⁴ <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61619012>.

⁴⁵ https://t.me/pavlokyrylenko_donoda/3726.

⁴⁶ <https://metalist1925.com/news/5225-navchalno-treuvalnij-centr-fk-metalist-1925-u-visokomu-zaznav-rujnuvan.html>, фото Юрій Сапронов,

3 червня в тимчасово окупованому селищі Лазурне Херсонської області троє мирних мешканців підірвалися на міні, яку російські окупанти заклали на місцевому пляжі. Усі троє загинули⁴⁷.

У ніч з 11 на 12 червня російські військовослужбовці обстріляли оздоровчий дитячий табір у Чугуївському районі Харківської області, внаслідок чого пошкоджено три його корпуси⁴⁸.

16 червня знищено Центр дитячої та юнацької творчості в Гуляйполі Запорізької області⁴⁹.

Рекомендації

- Постійно підтримувати зв'язок з окупованими територіями всіма можливими способами і засобами. Місцева влада, державні заклади та установи мають знати режим своєї роботи, повноваження та порядок дій у різних ситуаціях. Це допоможе зберігати спокій та довіру населення до рішень держави.
- Ознайомлювати населення окупованих територій із правилами безпеки, дотримання яких допоможе запобігти знущанням і вбивствам з боку російських військових, мобілізації до армії окупанта, а також правилами мінної безпеки. Постійно нагадувати про важливість дотримання дітьми правил безпечної поведінки під час повітряної тривоги, у бомбосховищах та вдома. Батьки повинні максимально обмежувати перебування дітей у місцях, де вони можуть дістати поранення або травми. Це стосується також заборони відвідувати лісосмуги, пляжі та річки, які можуть бути заміновані.
- Сприяти організації гуманітарних коридорів і доставці гуманітарної допомоги на окуповані території України та території, на яких ведуться активні бойові дії та які потерпають від гуманітарної катастрофи, формувати запаси харчових продуктів, води та медичних препаратів на територіях, де є значний ризик російської окупації.
- Якнайшвидше організувати евакуацію населення з Маріуполя Донецької області, де крім гуманітарної кризи є ризик поширення серед мешканців інфекційних захворювань.
- Сприяти фіксації всіх скоєних російськими військовими злочинів: вбивств, каліцтв, жорстокого поводження, гвалтування дітей. Невід'ємною складовою цього процесу є формування довіри та донесення до громадян необхідності звертатися до правоохоронних органів із заявами й доказами скоєних злочинів, зокрема через інтернет і телефонний зв'язок.

⁴⁷ <https://kherson.gp.gov.ua/ua/news.html? m=publications& c=view& t=rec&id=314339>.

⁴⁸ <https://www.facebook.com/prokuratraharkiv/posts/pfbid02u8LK3u8RxPKp5D3PMGgkjNFKScyitz8g3Js91qFhxemtKzDRUGTackqxwKsmbBRI>.

⁴⁹ <https://www.zoda.gov.ua/news/61586/zbroyni-sili-rosiyskoji-federatsiji-prodovzhujut-znishuvati-domivki-mirnogo-naselennya-gulyaypilshini..html>.

- Максимально використовувати міжнародні канали для моніторингу стану дітей, які були депортовані до росії, документувати злочини, які скоюються проти них. Сприяти більшому залученню міжнародних організацій та волонтерських спільнот до процесу повернення додому українських дітей.
- Проводити інформаційно-роз'яснювальні розмови з дітьми щодо правил безпеки в інтернеті та наявних схем вербування/втягування підлітків у війну (передача розвідувальних даних, участь в агітації тощо).

Переміщення дітей в Україні та за кордон

Станом на 16 червня понад 2 млн українських дітей стали біженцями і виїхали за кордон, ще близько 3 млн, тікаючи від війни, стали ВПО⁵⁰.

Зберігається внутрішнє переміщення зі східних та південних областей України. На територіях, де ведуться інтенсивні бойові дії, щодня організуються евакуаційні потяги та автобуси. Значну роль у цьому відіграють місцеві військові адміністрації, поліція, громадські організації та волонтери, які шукають та прокладають можливі евакуаційні маршрути для населення. Це особливо важливо в умовах регулярних обстрілів і руйнування дорожньої та залізничної інфраструктури. За даними Національної поліції України, вже відкрито **понад 80 кримінальних проваджень за порушення функціонування зелених коридорів**⁵¹. Неофіційно розстрілів евакуаційного транспорту значно більше. Станом на 18 червня **пошкоджено або зруйновано майже 24 тис. км доріг, 305 мостів, 6,3 тис. км залізничних колій**⁵².

З окупованих територій здебільшого можна виїхати до росії з обов'язковим проходженням фільтраційних таборів. На сьогодні загарбники створили **щонайменше 20 фільтраційних таборів і в'язниць** на тимчасово окупованих територіях України⁵³. Також фільтрація відбувається на кордоні рф з Естонією⁵⁴. Допитам піддаються і дорослі, і діти. Важливим рішенням у сприянні поверненню громадян додому є пропуск Державною прикордонною службою українців без паспортів, які часто втрачаються в процесі переміщення або які відбирають під час фільтрації в росії⁵⁵.

Обласні військові адміністрації, які приймають внутрішньо переміщених громадян, забезпечують розселення, харчування, надання необхідних речей та засобів гігієни, а також допомагають у вирішенні соціальних, медичних та психологічних проблем. До вирішення цих питань активно долучаються й міжнародні та національні громадські організації. Хоча **можливості гуманітарної допомоги ВПО дещо зменшилися**. Ключовим питанням для переселенців залишається пошук житла та роботи.

За даними НБУ, попри економічне погравлення в травні, **попит на робочу силу відновлюється мляво**. Пропозиція значно перевищує попит навіть для фахівців ІТ. Більшість підприємств не в змозі виплачувати зарплату на довоєнному рівні. **Падіння зарплат у приватному секторі в середньому становить від 25% до 50% порівняно з довоєнним часом**⁵⁶. При цьому переселенці неохоче користуються сервісами центрів зайнятості. Станом

⁵⁰ <https://www.unicef.org/press-releases/nearly-37-million-children-displaced-worldwide-highest-number-ever-recorded>.

⁵¹ <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/13/7352221>.

⁵² <https://www.facebook.com/oleksandr.kubakov/posts/2152012958303621>.

⁵³ <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3508668-ukraina-v-obse-u-zahopenih-rajonah-rosiani-stvorili-20-filtracijnih-taboriv-i-vaznic.html>.

⁵⁴ <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3495595-rosia-vidkrila-filtracijni-tabori-dla-ukrainciv-na-kordoni-z-estonieu.html>.

⁵⁵ <https://www.unn.com.ua/uk/news/1982941-ukrayintsi-yaki-potrapili-do-rosiyi-zmozhut-povernutisya-nazad-navit-bez-pasportiv>.

⁵⁶ https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM_2022-06.pdf?v=4.

на 1 червня 2022 року серед ВПО статус безробітного оформили тільки 16,2 тис. громадян (торік у цей період таких було 3,7 тис.). Водночас за січень – травень цього року змогло працевлаштуватися лише 3,1 тис. переселенців⁵⁷.

На роботі зараз виплачують мінімалку, проте й навантаження майже немає. Щось роблю онлайн, але це максимум кілька годин на день. Шукала роботу тут, на місці, але це переважно касири, продавці, прибиральниці. Зарплати відповідні, ще й місто невелике. По грошах та сама мінімалка, але працювати вісім годин на день. Мені цих грошей в орендованій квартирі з дитиною взагалі не вистачає. А виплати переселенцям я вже чекаю третій місяць, усе обіцяють, але поки що в держави немає грошей. Так мені кажуть в управлінні соцзахисту.

Із інтерв'ю з батьками

Що стосується житла, то багато внутрішньо переміщених осіб досі живе в тимчасово пристосованих місцях: школах, дитячих садочках, церквах тощо. З початком холодів і нового навчального року, який планується зробити очним, людей треба буде переселяти в більш пристосовані для тривалого проживання місця. Наразі це питання в багатьох областях активно не вирішується. Проте важливо вже зараз аналізувати сферу комунального житла, планувати житлові програми, особливо в тих областях і населених пунктах, які прийняли найбільше внутрішньо переміщених осіб.

Питання безпеки також хвилюють переселенців і впливають на їхні плани переміститися далі або повертатися у своє житло, покинуте через війну. Слід зазначити, що **загроза повітряних ударів залишається по всій території України**. Тож жоден українець не може почуватися в безпеці навіть після переміщення.

Так, 11 червня чотирма ракетами «Калібр» обстріляли Чортків Тернопільської області. 22 людини дістали ушкодження, з них 11 госпіталізовано. Серед постраждалих 12-річна дівчинка з Харкова. Її сім'я після початку повномасштабного вторгнення переїхала на Тернопільщину⁵⁸. Були пошкоджені також заклади освіти, багатоквартирні будинки, приватні домоволодіння, магазини та інші об'єкти інфраструктури⁵⁹.

14 червня від уламків ворожої ракети в місті Золочеві Львівської області постраждало немовля⁶⁰.

⁵⁷ <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67>.

⁵⁸ <https://t.me/ternopilskoda/1208>.

⁵⁹ <https://www.facebook.com/chortkiv.city.council/posts/3160984720828563>.

⁶⁰ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-313-ditei-zaginuli-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini>.

Місто Чортків Тернопільської області після обстрілів 11 червня⁶¹

Питання безпеки важливі й для організації освітнього процесу в очному форматі, який планується запровадити з 1 вересня в більшості регіонів України. Станом на 20 червня **лише в 25% шкіл підтверджено наявність укриттів**⁶².

Планується сформувати спеціальні комісії в областях, які визначатимуть, чи безпечно розпочинати очне навчання. Важливо проводити навчання школярів правил поведінки та евакуації під час повітряної тривоги.

Випускники на тлі зруйнованої Новгород-Сіверської загальноосвітньої школи в Чернігівській області⁶³

За словами батьків, важливою є й **організація хоча б мінімального відпочинку та оздоровлення дітей**. Це не лише допоможе розвантажити їх психологічно, а й сприятиме соціалізації, якщо йдеться про літні табори та туристичні походи групами. Проте організувати такі поїздки можна не всюди,

⁶¹ <https://www.facebook.com/chortkiv.city.council/photos/a.1913540375573010/3160540797539622>.

⁶² <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3511107-skarlet-25-skil-povidomili-so-maut-ukritta.html>.

⁶³ <https://www.facebook.com/nszosh2/photos/pcb.5155669724517053/5155661867851172>.

навіть якщо це західні та центральні області України. Сплави, походи, прогулянки та екскурсії біля критичної інфраструктури, військових та стратегічних об'єктів заборонені по всій країні. Недоступними також є туристичні точки, наближені до кордонів із Білоруссю. Обмеження поширюються й на деякі гірські маршрути, водойми, ліси в різних областях⁶⁴.

Я хотіла б відправити дитину в табір, але цього року фірма, до якої ми зверталися, не працює. Я їм у принципі довіряю, там дуже хороші хлопці-інструктори були. Звертатися до інших побоююся. А раптом тривога чи якась небезпека, що вони робитимуть? Розглядаю радше варіант поїхати до Болгарії чи кудись іще за кордон. А взагалі якщо залишатися в Україні, то, мені здається, всюди небезпечно. Тому ми зараз думаємо або взагалі виїжджати з країни, або повертатися в Суми — туди начебто прилітає не більше, ніж у Львів. Там наш будинок, наші речі та наші близькі.

Із інтерв'ю з батьками

Тож частина переселенців, у яких виникають складнощі з пошуком житла та роботи, приймають рішення про подальше переміщення або повернення додому, особливо якщо це деокуповані області України. Однак важливо розуміти, що питання безпеки там стоїть дещо гостріше, ніж у західних та центральних регіонах. Тому що окрім повітряної небезпеки є ризик натрапити на нерозірвані снаряди чи міни.

Діти грають у футбол на пошкодженому окупантами стадіоні в Ірпені⁶⁵

Так, 10 червня в Миколаївській області вилучено дев'ять боєприпасів⁶⁶.

11 червня міна здетонувала за 20 м від берега на Одещині⁶⁷.

17 червня група піротехнічних робіт ГУ ДСНС України в Житомирській області знищила три боєприпаси на території Лугинської територіальної громади Коростенського району⁶⁸.

22 червня в селі Корольки Сумської області надзвичайники вилучили з водоймища вибухонебезпечні боєприпаси⁶⁹.

⁶⁴ <https://life.pravda.com.ua/travel/2022/06/20/249177>.

⁶⁵ https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid09KZj3wEhb6NERjh17Gt4nbjmyUMoNvFCgEviJee2kfvLfnCRsz3CeFDC2KovbqdwI&id=100072443376686.

⁶⁶ <https://dsns.gov.ua/uk/news/nadzvicaini-podiyi/mikolayivska-oblast-ryatuvalnikami-provodyatsya-roboti-z-vilucennya-vibuxonebezpecnix-predmetiv>.

⁶⁷ https://t.me/Bratchuk_Sergey/13681.

⁶⁸ <https://dsns.gov.ua/uk/news/nadzvicaini-podiyi/zitomirsk-oblast-pirotexniki-dsns-znishhili-tri-vibuxonebezpecni-predmeti>.

⁶⁹ <https://dsns.gov.ua/uk/news/nadzvicaini-podiyi/na-sumshhini-nadzvicainiki-vilucili-z-vodoimishha-bojeprisasi>.

Загалом від початку війни піротехнічні підрозділи ДСНС обстежили територію площею понад 61 тис. га і виявили, вилучили та **знешкодили майже 140 тис. одиниць вибухонебезпечних предметів**, зокрема близько 2 тис. авіаційних бомб. Наразі розмінування потребує територія площею 270 тис. кв. км включно з окупованими нині територіями. МВС орієнтує піротехнічні підрозділи на першочергове проведення первинного оперативного розмінування впродовж року від моменту деокупації території. Повне розмінування цих територій триватиме 5–10 років⁷⁰.

Що стосується переміщення за кордон, то станом на 21 червня кількість українців, які **отримали тимчасовий захист у країнах Європи, становила 3 млн 510 тис.** Найбільше біженців з України зі статусом тимчасового захисту в **Польщі — 1 млн 180 тис. осіб.** Далі йдуть **Німеччина та Чехія** — відповідно 662 тис. і 379 тис. Багато українців дістало тимчасовий захист також в **Італії** (127 тис.), **Іспанії** (124 тис.), **Болгарії** (116 тис.), **Франції** (88 тис.), **Словаччині** (79 тис.), **Великій Британії** (77 тис.), **Австрії** (73 тис.), **Нідерландах** (65 тис.), **Швейцарії** (55 тис.). **Туреччина** прийняла 145 тис. наших громадян, проте тимчасовий захист для них там не надається. Кордон із **росією** перетнуло понад 1 млн 305 тис. українців. Дані про будь-який статус цих людей відсутні⁷¹.

Незважаючи на значну підтримку за кордоном, **країни Європи починають потроху зменшувати допомогу та можливості для українців.** Це пов'язано передусім із обмеженими ресурсами, перерозподілом навантаження всередині країн, а також із наміром стимулювати людей знаходити роботу та будувати своє життя без державної допомоги.

Так, у Чехії реорганізують реєстрацію українських біженців. Прага офіційно більше не прийматиме наших громадян. Приїхати саме до столиці все ще можливо, але безплатний притулок там більше не надаватимуть⁷². З 12 червня безплатний проїзд у Празі можливий лише впродовж перших п'яти днів після прибуття в країну⁷³.

У червні Болгарія зменшила компенсації на харчування та проживання українських біженців у готелях та на базах відпочинку майже втричі — із 40 левів (€20) до 15 левів (€7,5) на день. Окрім того, 31 травня закінчилася програма, що дозволяла українським біженцям безплатно ночувати та харчуватися в курортних готелях країни⁷⁴.

З 1 липня 2022 року Польща не виплачуватиме щоденну грошову допомогу українським біженцям⁷⁵.

⁷⁰ <https://mvs.gov.ua/uk/news/z-pocatku-viini-pirotexnicni-pidrozdzili-dsns-obtezili-ponad-61-tisyacu-gektariv-i-zneskodili-maize-140-tisyac-vibuxonebezpecnix-predmetiv>.

⁷¹ https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.228732760.514168680.1646989952-176134281.1646551413.

⁷² <https://zaborona.com/u-chehiyi-zminyly-pravyla-pryjomu-bizhencziv-z-ukrayiny>.

⁷³ <https://vesti.ua/uk/mir-uk/proezd-v-obshhestvennom-transporte-pragi-vnov-stal-platnym-dlya-ukraintsev>.

⁷⁴ <https://tripmydream.ua/media/novosti/u-bolgarii-zmenshyly-kompensatsii>.

⁷⁵ <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art36419531-rzad-zakreca-kurek-z-pieniedzmi-dla-uchodzcow-z-ukrainy>.

Брак постійного житла, складність пошуку роботи, незнання мови призводять до того, що багато хто або вже повернувся додому, або планує. Станом на 23 червня в Україну повернулося 3,4 млн громадян⁷⁶. Подальше життя за кордоном планують зазвичай ті сім'ї, які залишилися без житла або проживали на тимчасово окупованій території. Вони вже намагаються вивчати місцеву мову, шукають роботу, влаштували дітей у дитячі садочки та школи.

Мені в Україну повертатися нікуди. Квартира знищена, як і моє місто. Куди повертатися з двома дітьми? Ні школи, ні вулиць, ні дитячих майданчиків. Навіть на Заході України неспокійно. А чи знайду я там житло? Адже там також повно переселенців. Не хочу, важко, але вчу німецьку, діти також вчать, бо зрозуміло, що ми тут на кілька найближчих років точно.

Із інтерв'ю з батьками

Рекомендації

- Продовжити інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо своєчасної евакуації сімей із дітьми з територій, які піддаються регулярним обстрілам або на яких існує значна небезпека початку активних бойових дій.
- Посилити інформування громадян щодо можливих варіантів виїзду з окупованих територій, зокрема й на території РФ та АР Крим. У таких ситуаціях важливо взаємодіяти з волонтерськими та громадськими ініціативами на цих територіях, а також на територіях держав, які межують із РФ, задля надання допомоги українцям у виїзді до країн Європи.
- Розробити державні програми підтримки повернення українців із дітьми з Європи, які передбачали б компенсаційні виплати та перспективи працевлаштування або ведення бізнесу.
- Надавати громадянам чіткі сигнали заборони чи дозволу повертатися на раніше окуповані території, а також на території, які піддавалися значним обстрілам. Такі заяви мають супроводжуватися інформуванням про безпеку та інфраструктуру конкретних населених пунктів.
- Продовжувати інформаційну роботу на державному рівні щодо запобігання ураження дітей мінами та іншими вибухонебезпечними пристроями. Задля цього розгорнути інформаційні кампанії в медіа, поширювати наочні матеріали щодо мінної небезпеки та інших видів ризиків на деокупованих територіях і територіях, де велися активні бойові дії.
- Посилити діяльність щодо надання можливостей для працевлаштування внутрішньо переміщених осіб. Для цього провести оцінювання ринку пропозицій та кваліфікації ВПО, активізувати заходи з перекваліфікації громадян, створювати нові робочі місця та

⁷⁶ <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3513396-z-pocatku-povnomasstabnoi-vijni-do-ukraini-povernulisa-34-miljona-gromadan.html>.

взаємодіяти з роботодавцями в питаннях працевлаштування переселенців.

- Вивчити потреби внутрішньо переміщених осіб у житлі, здійснити аналіз сфери наявного комунального житла задля планування державних житлових та регіональних програм розміщення ВПО.
- Під час планування очного процесу навчання на наступний рік належним чином підготувати сховища, перевірити системи оповіщень, оновити плани навчальної тривоги та порядок дій при різних видах небезпек у навчальних закладах. Організувати навчання школярів правил поведінки та евакуації під час повітряної тривоги.

Діти з інвалідністю: проблеми та потреби

На початку війни в Україні проживало **понад 167 тис. дітей з інвалідністю**⁷⁷. На жаль, війна вплинула майже на кожного з них. Повітряні тривоги, нервовий стан батьків і перевантаженість системи реабілітації призвели до того, що діти навіть на відносно безпечних територіях країни чи навіть за кордоном відчувають стрес та обмеження в реалізації своїх прав. **Втрачаються навички самообслуговування та комунікації. Можуть спостерігатися ознаки тривожних станів, розладів харчової поведінки, депресії, психосоматичні захворювання**, особливо якщо дитина деякий час відчувала небезпеку та перебувала в неприйнятних для неї умовах (була в укритті, чула вибухи, звуки винищувачів, перенесла складний переїзд, була розлучена з близькими тощо).

Важка ситуація, ми все втратили. Він майже не розмовляє. Ходили три роки на реабілітацію, вкладали в дитину, тепер усе марно... Особливо складно дався переїзд. 30 годин потягом, потім 10 годин пішого переходу кордону, потім два перельоти. Дитині тиждень було зле. Були проблеми зі шлунком, губи сині, не розумів, що відбувається.

Із інтерв'ю з батьками

Батьки скаржаться, що в дитини і животик болить, і голова болить, і гарячка може бути. Від стресу діти також можуть втрачати апетит, мати нестабільний сон, сильні емоційні гойдалки. Може відбуватися поступовий регрес розвитку. Тут важливо сформувавши периметр безпеки для дитини, налагодити звичну рутину, самим батькам заспокоїтися, і тоді прогноз дуже добрий, поступово і емоційний, і фізичний стан відновиться.

Із інтерв'ю з психіатром Наталією Масяк

Більшість сімей, де є діти з інвалідністю, евакуювалися власними силами. З батьками практично не зв'язувалося ані реабілітаційні установи, ані управління соціального захисту. Опитані сім'ї, зокрема багатодітні, також скаржилися на відсутність уваги з боку служб у справах дітей. Щоб евакуюватися, частині батьків із дітьми, які мають порушення фізичного розвитку, доводилося самостійно шукати спеціальний транспорт для їх перевезення. Це займало час і впливало на подальшу безпеку пересування. Часто в процесі переміщення **діти втрачали технічні засоби реабілітації**, тому що забрати їх не було можливості. Це засоби і для переміщення (візки, ходунки, палиці), і для здійснення гігієни (крісла-стілець, сидіння для ванни та душу, сходи), і для орієнтування та спілкування (слухові апарати, диктофони, годинники). Часто в евакуаційні поїзди та автобуси не поміщалося навіть

⁷⁷ https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02muWuUYqYNjWm52zkJ8D7gKMnKDvvX6fqU1uNjLH8wWj6FGhHYYfwWN5bYiXLgaqoa&id=100072443376686.

найнеобхідніше — візки для пересування. При цьому надалі отримати такі самі засоби вкрай важко.

З фізичними порушеннями важко евакуюватися. Наприклад, дитина дуже важка, не ходить. Сиділи вони з бабусею в підвалі два тижні, бо бабуся не могла її витягнути самостійно. Дитина була вже зелена за ці два тижні, поки знайшлися ті, хто допоміг. Не змогли взяти візочок, бо потяг перевантажений. Але це спеціальний візочок, без нього неможливо пересуватися. Дитині надали якийсь інший, проте він не дуже підходить. Зараз вони вже в Австрії. Волонтери допомагають їм оформити житло, але ж також підійде не всяке. Треба доступне, на першому поверсі.

Із інтерв'ю з представником громадської організації

Після переміщення головною проблемою для багатьох сімей є **неможливість відновити реабілітацію на тому самому рівні, як це було до війни**. Реабілітаційні установи працюють, проте через великий попит потрапити туди важко. Частина закладів розмістила в себе внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю. Приватних реабілітаційних центрів також не вистачає. До того ж вартість регулярних занять для переміщених сімей, які втратили житло та роботу, часто є непідйомною.

Через брак житла багато переселенців переїхало в невеликі міста та села, де взагалі немає ані реабілітаційних центрів, ані спеціалістів. Не всюди розвинене транспортне сполучення в областях, що не дає змоги організувати заняття з дітьми на постійній основі.

До війни ми ходили в реабілітаційний центр у місті кілька разів на тиждень. Також я водила сина до приватного центру. Щороку їздили на кілька тижнів або до Києва, або до Чернігова на реабілітацію державним коштом. А від початку війни взагалі не займаємося. Тут шукали, проте нам сказали 6000 гривень за 10 занять. Це для нас дуже дорого, до війни в Рубіжному ми платили від 100 до 200 гривень за заняття. Тож намагаюся якимось чином сама займатися.

Із інтерв'ю з батьками

Проблемою є і відсутність **очного навчання в Україні**. Діти з інвалідністю погано сприймають або й зовсім не сприймають онлайн-формат занять у школі, а тим паче в дитячому садочку. Відсутність спілкування з однолітками перешкоджає соціалізації та набуттю такими дітьми комунікаційних навичок, сповільнює їх загальний розвиток. Проте очний формат відвідування планується з наступного навчального року. Слід зазначити, що для цього уряд уже вніс необхідні зміни в умови організації інклюзивного навчання, зокрема скасувавши граничну кількість дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі або групі, а також заборонивши закладам відмовляти в організації інклюзивного навчання та створенні інклюзивної групи⁷⁸.

⁷⁸ <https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-sprostiv-umovi-organizaciyi-inklyuzivnogo-navchannya>.

Ми переїхали до родичів у невеличке містечко на Дніпропетровщині. Є реабілітаційний центр, але він далеко і не вистачає спеціалістів, тому що вони поїхали через війну. Тож навіть не знаю, чи буде ефективно ходити один раз на тиждень. У Лисичанську ми відвідували заняття значно частіше. Не працюють також садочки, тому дитина менше спілкується. Взагалі відкат сильний. До війни казав нові звуки, могли спокійно ходити вулицею. Тепер на вулиці істерики, не слухається. Втратив навички жування, раніше брав хоч якусь тверду їжу. Реагує на гучні звуки, весь наче стискається. Нам хоча б у садочок піти, щоб була соціалізація якась. Зараз він від дітей шарахається.

Із інтерв'ю з батьками

Перепоною для реабілітації та лікування дитини є також **відсутність документів**, таких як історія хвороби, індивідуальна картка реабілітації, призначення спеціалістів тощо. На жаль, не всі ці документи є в електронних базах даних. Отримати їх повторно буває важко: немає фахівця, який призначить необхідні ліки, немає можливості привезти дитину, бракує необхідних довідок тощо. Водночас слід зазначити, що незалежно від наявності документів чи місця перебування дитини батьки і далі отримують соціальну допомогу на дітей з інвалідністю. Проблем із цим на сьогодні немає. За даними радниці — уповноваженої президента України з прав дитини Дар'ї Герасимчук, щомісяця держава здійснює такі виплати на суму 1,2 млрд грн⁷⁹.

Мама з дитиною виїхали з Харкова, документи, звичайно, не взяли, бо виїжджали швидко, як могли. І зараз жінка по-новому намагається відновлювати всі ці призначення, обстеження тощо. Телефонує, шукає в архівах. При цьому в нас є електронна база даних дітей з інвалідністю. Але документи там завантажені тільки на тих, хто отримував реабілітацію державним коштом за 309-ю постановою Кабміну⁸⁰.

Із інтерв'ю з представником громадської організації

В умовах відсутності або обмежених можливостей для реабілітації батьки **намагаються займатися з дітьми самостійно**. Проте часто для цього не вистачає ані знань, ані навичок. До того ж частина дітей не сприймає батьків як учителів. Ускладнює ситуацію й **брак простору в місцях проживання ВПО**. Сім'ї живуть або в пристосованих для цього приміщеннях (школах, дитячих садочках тощо), або в родичів чи друзів, або винаймають житло, площа якого часто не відповідає кількості людей. Заняття, спрямовані на розвиток фізичних, розмовних та інших навичок дитини, має відбуватися в атмосфері, яка не відволікає і не дратує її. Дитина з інвалідністю потребує окремого простору. Вона може нервуватися через незнайомих, зовелику кількість людей, шум навколо, що спричиняє складнощі в спільному побуті з іншими.

⁷⁹ https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02muWuUYqYNjWm52zkJ8D7gKMnKDvvX6fqU1uNjLH8wWj6FGhHYtWwN5bYiXLgqoal&id=100072443376686.

⁸⁰ Постанова Кабінету Міністрів України від 27.03.2019 № 309 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення реабілітації дітей з інвалідністю».

Особливо це стосується дітей із розладами спектра аутизму. Вони значно більше залежні від родини, від повторюваних речей і важко переносять будь-яку новизну — їй треба впроваджувати в розклад дня поступово. Це стосується навіть змін у харчуванні, адже такі діти звикли їсти лише визначений перелік продуктів, які буває нелегко знайти на новому місці проживання.

Важливою складовою розвитку дитини з інвалідністю є **забезпечення її належним оздоровленням та відпочинком**. Для цього держава щороку готує безплатні путівки в санаторно-курортні заклади та заклади відпочинку. Проте цього року отримати таку путівку зможе **лише чверть дітей з інвалідністю — близько 40 тис.**⁸¹ Інші сім'ї мають шукати можливості самостійно.

Цього року ми, мабуть, будемо без відпочинку. Соціальна служба нам нічого не пропонує, як у минулі роки, і не пропонуватиме, я вже дізнавалася. А для мене це була ще можливість трохи відпочити від безперервного піклування про дитину. Машина в нас згоріла, тож навіть на річку виїхати не зможемо. Значить більше гулятимемо на вулиці, кататимемося в парку, аби тільки повітряних тривог не було.

Із інтерв'ю з батьками

Значною допомогою як в організації оздоровлення дітей з інвалідністю, так і в проходженні реабілітаційних програм **є діяльність громадських організацій і благодійних фондів**. Саме вони проводять екскурсії та розважальні заходи, оплачують заняття з реабілітації, допомагають батькам подолати наслідки стресу й травм у дітей від початку війни. Так, БФ «Голоси дітей» надає допомогу внутрішньо переміщеним сім'ям, які не в змозі самостійно оплатити реабілітацію дітям з інвалідністю. З початку війни реабілітацію таким чином пройшли вже 43 дитини. Також з 15 червня завдяки Фонду більше 50 дітей з розладами спектра аутизму проходять реабілітацію у Львові.

Допомогою дітям з інвалідністю займаються також ЮНІСЕФ, БФ «Щаслива дитина», БФ «Кожен може», Карітас України, БФ «Киян», БО «Фонд «Асперн» та ін.

Дитина, яка проходить реабілітацію в Міжнародній реабілітаційній клініці Козявкіна за сприяння БФ «Голоси дітей»

⁸¹ <https://www.facebook.com/watch/?v=384500256994115>.

У найгіршому становищі діти, які перебувають в окупації та на територіях, де ведуться активні бойові дії. Реабілітація там майже відсутня, лише деякі центри та спеціалісти, які не евакуювалися звідти, організують реабілітаційні заняття, але це відбувається зазвичай неофіційно і з ризиком для всіх учасників. До того ж на окупованих територіях є проблема з отриманням соціальних виплат на дітей, адже зняти готівку або розрахуватися картою там вкрай складно. Більш сприятлива ситуація в населених пунктах, які обстрілюються регулярно, але з меншою інтенсивністю (Харків, Миколаїв, Запоріжжя). Там реабілітаційні установи працюють за графіком, хоча також відчувають брак спеціалістів і мають вживати додаткових заходів безпеки під час роботи з дітьми.

Дівчинка з інвалідністю, яка пережила окупацію в Луганській області. Разом із мамою вимушена була понад два місяці ховатися від обстрілів і розморожувати бурюльки, щоб мати воду

За кордоном головна проблема сімей, де є діти з інвалідністю, — **брак коштів та відсутність свого житла**. Оплачувати послуги приватного спеціаліста для дитини дуже дорого, при цьому грошова допомога передбачена не у всіх країнах або потрібно багато часу на її отримання.

Ми не отримуємо матеріальної допомоги, натомість безплатно живемо, і нам допомагають із харчуванням та одягом. Проте цього недостатньо, коли є дитина з інвалідністю. Ті гроші, які я отримую в Україні на дитину, не зіставні з цінами в Європі, тож я не можу навіть шукати для неї тут якісь заняття, бо просто не здатна їх оплатити. Як і не можу винайняти окрему квартиру. Живемо втрьох на п'яти квадратних метрах вже три місяці. А тут свої правила, після 9-ї вечора не можна навіть голосно розмовляти, але ж маленькій дитині на це все одно.

Із інтерв'ю з батьками

Реабілітаційні програми в різних країнах різняться. За словами батьків, десь практикується інтеграція в суспільство без індивідуальної роботи з дитиною, десь передбачені підтримувальні заняття для збереження напрацьованих навичок, а десь розвинена система реабілітаційних заходів та лікування. Проте, щоб мати доступ до таких програм, у низці країн **необхідно**

підтвердити статус дитини з інвалідністю. А це може займати від шести місяців до кількох років.

Вдома ми ходили до школи з асистентом, тут нам його не дали, сказали, що дитина може впоратися самостійно. Тож вона ходить до звичайної школи, хоча через незнання мови буває важкувато. Це дещо інший погляд на інклюзивне навчання. Дитині дають більше свободи, більше можливостей. Тоді як у нас про всяк випадок страхують дорослими.

Із інтерв'ю з батьками

Мені дали заповнити бланк на 70 сторінок і сказали, що статус моя дитина отримає не раніше ніж у вересні наступного року. Тут дуже розвинена бюрократія. А поки що влаштували в дитячий садок. У Великій Британії, як я розумію, аутистів не лікують. Просто інклюзія, просто пускають у загальне середовище. Можливо, не вважають це серйозним діагнозом, бо ні про яку корекцію взагалі не йдеться.

Із інтерв'ю з батьками

Водночас влаштувати дитину з інвалідністю в дитячий садок чи школу значно простіше, адже діти за кордоном повинні вчитися обов'язково. Але **вибір закладу часто обмежений територіальною доступністю для українців.** Деяким сім'ям забезпечують соціальне таксі або є шкільний автобус, але в більшості випадків до місця навчання треба добиратися самостійно. Якщо сім'я має машину, це збільшує можливості вибору навчального закладу. Хоча, за словами батьків, тимчасово, адже через деякий час автомобіль необхідно буде розмитнювати, а за кордоном це досить дорога процедура. Тому дитину з інвалідністю частіше влаштовують у заклад, який може не зовсім підходити за умовами навчання, проте розташований близько до місця проживання родини. Також у країнах, які прийняли значну кількість українців, **бракує освітніх закладів та спеціалістів,** яких потребують діти з інвалідністю.

Тут є служба, яка займається підбором шкіл. Є в них спеціалізована школа, але дуже далеко. А ми шукали найближчу школу. Прийшли на зустріч із директором, вони нас прийняли. Але дитині важко, з нею має хтось бути. Вчителі теж бачать проблеми з моторикою, з поведінкою і, напевно, призначають когось, не знаю. Наступного тижня буде ще зустріч. Можливо, будуть переводити.

Із інтерв'ю з батьками

Батьки також зазначають, що на відміну від українських шкіл **тут значно більше дозвілєвих заходів.** Діти більше часу проводять на свіжому повітрі, відвідують заклади культури, майстер-класи тощо. При цьому навчальне навантаження значно менше, зарубіжні програми відстають від українських на кілька місяців і навіть пів року. За словами батьків, така практика значно більше підходить дітям із порушеннями розумового та фізичного розвитку. У них є можливість соціалізуватися, розвивати комунікаційні навички, звикати до різноманіття та в більш помірному темпі опановувати навчальний матеріал.

Позитивними факторами виховання дитини з інвалідністю у країнах Європи та Америки **є також наявність універсального дизайну та сформована культура інклюзії**. За словами батьків, низка країн (Польща, Ізраїль) має потужний досвід реабілітації, а отже, там є можливості для поліпшення якості життя таких дітей.

Розумієте, в Україні дитину моїх знайомих виганяли з бомбосховища, бо вона постійно кричала. А кричала вона, бо її лякала ситуація, лякали чужі люди і шум. А тут, в Італії, я бачила, як на пляжі дитина з інвалідністю облила холодною водою вагітну жінку. Це було дуже неочікувано і неприємно для неї. Проте вона спокійно поставилася до цього, не кричала і навіть не пересіла подалі. Я не уявляю, який скандал був би в Україні в схожій ситуації. У нас дитину пристосовують до суспільства, а за кордоном суспільство пристосовується до дитини. І саме тому суспільство тут звикло до різних людей.

Із інтерв'ю з батьками

Серед проблем за кордоном можна також виділити **мовний бар'єр**. Для проходження реабілітації в більшості випадків дитина має розуміти мову, якою спілкується спеціаліст. Діти з порушеннями розумового розвитку можуть просто ігнорувати іноземну мову, а відповідно й заняття. Окрім того, батьки вагаються, наскільки необхідно навантажувати дітей вивченням іноземної мови в умовах, коли вони ще не прийняли остаточного рішення щодо постійного місця перебування.

У мене знову немовленнєва дитина. Мені треба займатися з нею і вводити їй кожне слово самостійно, щоб вона на нього реагувала. І зараз питання — вводити українською, як і раніше, чи вже починати розмовляти англійською. Бо я не знаю, чи буде мені куди повертатися в Україні, наше місто вже майже зруйноване.

Із інтерв'ю з батьками

Окремою складністю є відсутність батька, який до війни допомагав із доглядом за дитиною та її утриманням. Мати вимушена сама піклуватися про дитину з інвалідністю в умовах, коли треба збирати документи на оформлення тимчасового захисту та матеріальної допомоги, шукати житло. Окрім того, перебування за кордоном передбачає поступову інтеграцію в громади, зокрема й влаштування на роботу та вивчення мови. Це досить важко поєднувати з вихованням дитини з інвалідністю, яка потребує постійного нагляду та піклування.

Саме тому важливою також є **організація допомоги батькам дитини з інвалідністю** — інформаційної, матеріальної, психологічної, методичної тощо. Нестабільні матеріальні умови, втрата постійного житла, регрес розвитку дитини спричиняють додатковий стрес та переживання. Групові та індивідуальні психологічні заняття з батьками могли б дати їм ресурс та підтримку в налагодженні життя та вихованні дитини. До того ж важливо працювати з батьками, які можуть самостійно займатися з дитиною

реабілітаційними вправами та формувати необхідні навички для життя. Таких батьків варто залучати до навчання та консультацій зі спеціалістами.

Батьки мають відчувати, що вони не самі, що після переїзду вони не залишаться сам на сам зі своїми проблемами та своєю дитиною. Зараз вони деморалізовані, пригнічені, бо за кілька місяців дитина втратила частину напрацьованих навичок. Майже на кожному огляді дитини приділяю час батькам: розмовляю, консультую, заспокоюю. У цьому плані дуже добре працюють батьківські групи, де вони можуть поспілкуватися з такими самими батьками, як вони, обмінятися досвідом, поділитися проблемами, підтримати одне одного.

Із інтерв'ю з психіатром Наталією Масяк

Батьки втратили звичні зв'язки, втратили розуміння, на що вони можуть розраховувати в питанні реабілітації дитини. Треба дізнаватися, як це все поновлювати. Тож психологічно їм важко. І якщо десь є можливість підтримати таких батьків, то це дуже добре.

Із інтерв'ю з працівником соціальної служби

Евакуація дітей з інвалідністю з Харківського обласного спеціалізованого будинку дитини № 1⁸²

Окремо варто згадати про дітей з інвалідністю, які перебувають у дитячих закладах системи освіти та соціального захисту під опікою держави. На початок червня 2022 року відомо, що державі **вдалося евакуювати понад 270 закладів**. Це і спеціальні школи-інтернати, і дитячі будинки, і центри соціально-психологічної реабілітації. Це понад 6 тис. дітей, зокрема й з

⁸² <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60660625>.

інвалідністю⁸³. Більшість із них евакуювали за кордон, решта перебуває на території України. **Частина закладів так і не евакуювано з районів, які піддаються регулярним обстрілам.** Такі заклади утримуються, зокрема, силами волонтерів і громадських організацій, які забезпечують їх харчами та засобами гігієни. Проблемою є відсутність відповідного транспорту та місць, куди можна евакуювати дітей з інвалідністю. Не всі країни мають належні умови для розміщення та необхідну кількість спеціалістів, щоб задовольнити потреби дітей, які прибувають з України. Схожа ситуація із західними та центральними областями нашої країни. Деякі діти були перевезені в заклади, які не є подібними до тих, де вони перебували до війни, і не відповідають повною мірою їх діагнозам і стану.

Рекомендації

- Враховувати збільшення кількості дітей з інвалідністю внаслідок війни й завчасно планувати реабілітаційні та лікувальні можливості держави.
- Через брак місць для розміщення дітей з інвалідністю, які перебувають під опікою держави, продовжувати переговори щодо їх евакуації за кордон.
- Сприяти організації очного процесу навчання дітей з інвалідністю, зокрема через створення та розширення інклюзивних класів і груп у закладах освіти.
- Розробити спеціальну програму психологічної підтримки дітей з інвалідністю та їхніх батьків з урахуванням більш вразливого психоемоційного стану.
- Створити можливості для навчання батьків, зокрема тих, які перебувають на окупованих територіях або за кордоном, основ самоїсної реабілітації дітей вдома.
- Сприяти організації реабілітаційних заходів та відпочинку для більшої кількості дітей з інвалідністю, залучаючи до цього благодійні фонди та міжнародні організації.

⁸³ https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02muWuUYqYNjWm52zkJ8D7gKMnKDvvX6fqU1uNjLH8wWj6FGhHYYfwWN5bYiXLgaqoa&id=100072443376686.

БФ «Голоси дітей»

ГО «Харківський інститут соціальних досліджень»

Автори звіту:

Світлана Щербань

Олена Розвадовська

Андрій Черноусов

Анна Левкіна

Роман Шейко

Більше інформації на www.voices.org.ua та www.khisr.kharkov.ua